

УДК 341.43:314.151.3(4)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2025.22>

О. Канєнберг-Сандул,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-8007-3335

В. Форманюк,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-1939-1318

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ БІЖЕНЦІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА КРАЇНАХ ЧЛЕНАХ ЄС В УМОВАХ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ

Постановка проблеми. Проблема правового захисту біженців у ЄС набуло особливої актуальності у XXI столітті. Європа, яка постійно позиціонує себе як простір демократії, дотримання прав людини та верховенства права, зіткнулася з масштабними викликами, що пов'язані з масовими потоками мігрантів.

Стан дослідження. Дослідженням окремих проблем міграційної кризи в ЄС займалися такі вітчизняні вчені, як Димов К., Власенко В., Каменчук Т., Тупісь В. Проте й на сьогодні не вирішено всі спірні питання та не досягнуто достаточності щодо важливих теоретичних і практичних питань у означеному аспекті.

Мета статті є аналіз нормативно-правової бази ЄС щодо захисту біженців, оцінці особливостей її застосування державами-членами під час міграційної кризи 2015–2023 рр., виявленні проблем фрагментації стандартів, порушень прав людини та політичних конфліктів, а також оцінці ефективності нових механізмів солідарності в рамках Пакту про міграцію та притулок 2024 року.

Виклад основного матеріалу.

Проблема захисту біженців у світі набула особливої актуальності у зв'язку з масштабними міграційними процесами, що охопили Європу у XXI столітті. Міграційна криза 2015 р., спричинена війною в Сирії та нестабільністю на Близькому Сході, тобто зі збройними конфліктами в Іраку, Ємені й у Північній Африці – наслідки та конфлікти після хвилі «Арабської весни» 2010 р., стала серйозним викликом для Європейського Союзу. Ще більший виклик міграційної кризи стала повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 р., що призвела до вимушеного переміщення мільйонів українців у межах Європи.

Європейський Союз (далі ЄС) застосував Директиву Ради 2001/55/ЄС (далі Директива) від 20 липня 2001 р. про про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого

прийому, як реагування на масовий притік переміщених осіб. Директива гарантує: надання дозволу на проживання на весь період дії тимчасового захисту; доступ до житла, медичної допомоги, освіти та ринку праці; право на возз'єднання сімей тощо.

Відповідно до положень Директиви, тимчасовий захист запроваджується рішенням Ради ЄС, триватиме не менше одного року й може бути продовжений залежно від ситуації [12].

Застосування цієї Директиви у 2022 р. дало можливість швидко надати українським біженцям право на проживання, доступ до освіти, медичної допомоги та ринку праці.

Актуальність теми полягає в тому, що сучасна міграційна криза має довготривалий характер і безпосередньо впливає на політичну стабільність, економіку та систему захисту прав людини в ЄС.

Треба почати з того, що у міжнародному праві поняття «біженець» має чітке визначення, яке закріплено в Конвенції ООН про статус біженців 1951 р. [5]. Відповідно до ст.1А зазначеного документа, біженець – особа, яка через обґрунтовані побоювання переслідувань за ознакою раси, релігії, громадянства, приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань змушена залишити свою країну свого походження та не може або не бажає скористатися її захистом.

Історія формування міжнародно-правового регулювання статусу біженців розпочинається з Женевської конвенції 1933 р., яка стала першим міжнародним актом, що закріпив правовий статус біженців і встановив основні гарантії прав. Важливим досягненням Конвенції стало закріплення принципу невислання (*non-refoulement*), тобто заборона примусового повернення до країни, де біженцю загрожує небезпека. Цей принцип став ключовим елементом у сфері міжнародного права біженців і зберігає актуальність до сьогодні [2].

Подальший розвиток міжнародного захисту біженців закріплений у положеннях Конвенції 1951 р. [5], яка визначає основні права та гарантії для осіб, вимушених залишити свої країни. Серед ключових положень – заборона вислання або примусового повернення (ст. 33), що є імперативною нормою міжнародного права та визнається всіма державами-членами ЄС. Крім того, Конвенція також гарантує доступ до праці, освіти, соціального забезпечення, свободу пересування, а також право на документи, що посвідчують особу. Особливу увагу треба зазначити, що саме Конвенція 1951 р. зобов'язує держави співпрацювати з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (ст. 35), для забезпечення належного рівня захисту.

Також, одним з ключових документів стала Директива про тимчасовий захист (Директива Ради №2001/55/ЄС) [3]. Вона була ухвалена після югославських воєн під час розпаду Югославії і передбачає надання дозволу на проживання, доступ до ринку праці, освіти та соціальних послуг, а також включає механізм солідарності між державами-членами. Унікальність Директиви полягає в тому, що вона дозволяє швидко реагувати на кризові ситуації, не перевантажуючи національні системи притулку. Хоча документ був ухвалений у 2001 р., фактично документ був застосований у 2022 р. через наплив біженців з України, спричиненого військовою агресією Росії проти України.

Під «міграційною кризою» розуміється процес масового переміщення осіб, викликаний збройними конфліктами, економічною дестабілізацією, яка загрожує фізичному виживанню, систематичними порушеннями прав людини, екологічними катастрофами або політичною дестабілізацією, який унеможливорює функціонування механізмів надання захисту та вимагає негайного реагування з боку національних і міжнародних правових інституцій [2].

2015–2016 рр. стала переломним моментом, коли європейські країни стикнулися зі значним збільшенням імміграційних потоків з різних частин світу.

Мігранти рятувалися від війни та терору в Сирії, що призвели до масового переміщення населення. Мільйони сирійців залишали країну, рятуючись від воєнних дій, терору та гуманітарної катастрофи. Водночас значна кількість мігрантів походила з країн на шхалт Афганістану, Іраку, Еритреї та Сомалі, де тривали збройні конфлікти, політичні репресії, економічна нестабільність і бідність.

Масовий наплив біженців виявив слабкі місця у Спільній європейській системі притулку (далі CEAS) [7]. CEAS (Common European Asylum System) – це система, над якою ЄС працює з 1999 р. Вона ґрунтується на низці правових актів у сфері притулку та захисту біженців, які створюють основу для простору солідарності та єдиних стандартів у межах ЄС. Основна мета – створення єдиних стандартів захисту і прийому шукачів притулку у країнах ЄС, що гарантувати однаковий рівень міжнародного захисту незалежно від країни, до якої звертається біженець [10].

Реакція ЄС на першу хвилю міграційної кризи була неоднорідною та були розбіжності між державами-членами. З метою розвантаження прикордонних країн було запропоновано схему переселення 160 тисяч біженців із Греції, Італії та Угорщини до інших держав Союзу. Але реалізація цього плану відбувалася надзвичайно повільно – на початок 2016 року переселили лише кілька сотень осіб. Це виявило брак реальної солідарності серед учасників.

Одним з ключових кроків стало підписання Угоди з Туреччиною у березні 2016 р. угода передбачала повернення нелегальних мігрантів із Греції до Туреччини в обмін на фінансову допомогу, лібералізацію візового режиму та активізацію переговорів про членство Туреччини в ЄС.

Ще одним ключовим кроком стало, те що ЄС почав укладати домовленості з третіми країнами, зокрема з Лівією, щоб зупиняти мігрантів ще на етапі транзиту. Цей крок дало змогу зменшити кількість прибулих, ці заходи призвело до серйозних випадків свавільних затримань, катувань і примусової праці мігрантів у Лівії, що викликало гостру критику міжнародних організацій.

Позиція щодо міграційної кризи суттєво відрізняється між державами-членами. Наприклад, Німеччина та Швеція дотримувалися політики «відкритих дверей», яка передбачає відсутність чи навіть мінімальну кількість обмежень на в'їзд і перебування для мігрантів, готовність держави приймати їх без суттєвих перешкод, а також надання спрощеного доступу до віз, житла, соціальної допомоги та можливості працевлаштування [13]. Натомість країни Центральної та Східної Європи, такі як Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина, відмовилися проти квот на переселення, що призвело до розбіжностей між державами-членами та поставило під сумнів принцип солідарності, закладений у правову основу ЄС [7].

Велика Британія, на той час ще будучи членом ЄС (вийшла зі складу 31 січня 2020 р.), зайняла індивідуальну позицію щодо міграційної кризи. На відміну від більшості країн-членів ЄС, Лондон відмовився до схеми обов'язкових квот на розподіл біженців, ухваленої Європейською комісією у 2015 р. Британський уряд, очолюваний Девідом Кемероном, наполягав на тому, що країна самостійно визначатиме кількість і категорії осіб, яких країна готова прийняти [4].

Замість участі у внутрішньо європейському механізмі переселення, Велика Британія впровадила власну програму – Syrian Vulnerable Persons Resettlement Scheme (Схема переселення вразливих осіб із Сирії). Вона передбачала прийом біженців безпосередньо з таборів, розташованих у Лівані, Йорданії та Туреччині, тобто за межами ЄС. Такий підхід пояснював-

ся бажанням контролювати потоки та уникнути неконтрольованого напливу мігрантів через «Балканський маршрут» чи Середземне море.

У вересні 2015 р. уряд Кемерона ухвалив рішення про розширення програми: до травня 2020 р. планувалося переселити 20 000 найбільш уразливих сирійських біженців. Пріоритет віддавали жінкам, дітям, особам, які пережили тортури чи насильство, а також тим, хто потребував термінової медичної допомоги. Програма здійснювалася у співпраці з Управлінням Верховного комісару ООН у справах біженців та місцевими органами влади у Великій Британії [9].

Після 24 лютого 2022 р. ЄС зіткнувся з найбільшим масовим переміщенням населення на європейські території з часів Другої світової війни. Це стало наслідком військової агресії Російської Федерації проти суверенної та незалежної України. Мільйони українців змушені були покинути свої домівки через активні воєнні дії, знищення цивільних об'єктів та пряму загрозу життю.

Ця ситуація стала другою серйозною міграційною кризою, що вплинула на ЄС. У 2022 р, після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, ЄС вперше застосував Директиву тимчасового захисту. Завдяки цьому рішенням було забезпечено миттєву реакцію на потоки біженців, що дозволило надати українським громадянам комплексний тимчасовий захист у країнах ЄС. Завдяки цьому українці отримали право на проживання, доступ до ринку праці, освіти, медичної допомоги та соціальних послуг.

Станом на 2025 рік Польща, Німеччина, Чехія, Італія та Іспанія прийняли найбільшу кількість українських біженців. Ці країни стали основними напрямками через їхню близькість до України та можливість оперативного реагування на гуманітарну кризу.

Згідно з положеннями Директиви, громадянам України та особам, які мали право на захист, було надано низку ключових прав і гарантій.

У Польщі тимчасовий захист передбачав право на проживання, доступ до медичних послуг, освіти, соціальної підтримки, а також вільний

У Федеративній Республіці Німеччина базується на підставі §24 Закону про перебування (AufenthG), що забезпечує права українців на проживання, працю без спеціального дозволу, соціальне забезпечення, медичне страхування, освіту для дітей та участь у програмах інтеграції. Важливою особливістю німецької моделі стало автоматичне продовження дозволів на проживання без необхідності особистого звернення до відомств. Так, ухвалена *Ukraine-Aufenthaltserlaubnis-Fortgeltungsverordnung* (Постанова про продовження чинності дозволів на перебування для громадян України) передбачила, що посвідки українців, чинні на 1 лютого 2026 р., залишаються дійсними до 4 березня 2027 р. без додаткових процедур продовження. Це дозволило уникнути надмірного адміністративного навантаження на органи у справах іноземців та забезпечити

стабільність правового статусу понад мільйона українців, які перебувають у Німеччині [11].

Висновки. Правовий захист біженців у межах Європейському Союзу є складним і багаторівневим процесом, що поєднує міжнародні норми, європейські директиви та національні практики. Міграційні кризи 2015–2016 та 2022–2025 рр. виявили як слабкі місця системи, так і здатність ЄС до адаптації. Практичний досвід показав, що ефективно врегулювання міграційними потоками можливе лише за умови поєднання гуманітарних принципів із прагматичними управлінськими механізмами. Для подолання проблем необхідно провести реформу правової бази ЄС, забезпечити справедливий розподіл відповідальності серед державами-членами, посилити інтеграційні програми та розробити довгострокові рішення для українських біженців.

Після припинення дії тимчасового захисту у березні 2027 р. перед українськими біженцями в ЄС матимуть два основні варіанти: легалізацію у країнах ЄС або добровільне повернення до України.

Перший варіант передбачає поступовий перехід до національних статусів перебування для тих, хто вже інтегрувався через роботу, навчання чи мовні навички. Це можуть бути дозволи на працевлаштування, професійне навчання, мовні курси, підприємницьку діяльність або возз'єднання сім'ї. Наприклад, у Німеччині, передбачено низку правових підстав для такого переходу, починаючи від проживання з метою професійного навчання (§16a), визнання іноземних кваліфікацій (§16d), мовних курсів (§16f), пошуку роботи чи навчання (§17), працевлаштування (§18a/b, §19c), підприємництва (§21) до возз'єднання сім'ї (§27–36) [8].

Другий варіант – добровільне повернення до України. ЄС планує підтримувати цей процес через надання інформації, організацій консультацій

та допомоги з реінтеграцією після прибуття. Такий варіант дозволить зробити повернення безпечним, контрольованим і добровільним [1].

Вирішення питання правового статусу українських біженців після завершення періоду тимчасового захисту полягає у поєднанні правових механізмів легалізації для інтегрованих осіб та гуманітарної підтримки добровільного повернення для тих, хто вибере цей варіант. Такий підхід забезпечує баланс між інтересами держав-членів ЄС та дотриманням прав людини.

Стаття присвячена дослідженню правовий захист біженців у Європейському Союзі, який регулюється насамперед Женевською конвенцією 1951 року про статус біженців та Протоколом 1967 року, а також вторинним законодавством ЄС, зокрема Кваліфікаційною директивою 2011/95/ЄС, яка встановлює єдині критерії визнання статусу біженця та субсидіарного захисту, та Процедурною директивою 2013/32/ЄС, що визначає порядок розгляду заяв. Директива про тимчасовий захист 2001/55/ЄС, активована вперше у 2022 році для українців, забезпечує негайний захист без індивідуального розгляду.

Міграційна криза 2015–2016 рр., спричинена конфліктами в Сирії, Афганістані та Іраку, виявила системні проблеми. Понад 1,3 млн заяв про притулок у 2015 році переважали національні системи, особливо в Греції, Італії та Угорщині. У відповідь ЄС запровадив механізм обов'язкового розподілу (рішення Ради (ЄС) 2015/1601), за яким 160 тис. осіб мали бути перерозподілені з Італії та Греції, однак лише 34 тис. були фактично переміщені через опір країн Вишеградської групи.

Країни-члени застосовували різні підходи: Німеччина прийняла понад 1 млн осіб із політикою відкритих кордонів (2015), Швеція – жорсткі

Таким чином, правовий захист біженців в ЄС поєднує гармонізовані стандарти з національною дискрецією, що в умовах кризи призводить до нерівності, порушення прав та політичних конфліктів між державами-членами

**Kanienberh-Sandul O.,
Formaniuk V. Features of the
Legal Protection of Refugees
in the European Union and EU
Member States in the Context of
the Migration Crisis**

Thus, refugee protection in the EU combines harmonized standards with national discretion, which during crises results in inequality, rights violations, and political conflicts among Member States. (300 words).

Key words: migration crisis, European Union, EU law, refugees, right to asylum, human rights.

Література:

1. Власенко В. Українські біженці в ЄС: чи будуть депортації після 2027-го?. *dw.com*. URL: <https://www.dw.com/uk/ukrainski-bizenci-v-es-ci-budut-deportacii-pisla-2027go/a-74099184#:~:text=Що%20буде%20з%20українськими%20біженцями,%20визначилися,%20що%20запропонувати,території%20ЄС%20у%20цьому%20статусі> (дата звернення: 24.10.2025).
2. Димов К. Міжнародно-правові механізми захисту біженців в умовах міграційної кризи : дис...д-ра філос. Одеса, 2025. 202 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/5d0234f8-1fe6-4b4b-8d96-fe4b5ac9197a/download> (дата звернення: 24.10.2025).
3. Директива Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому : Директива від 20.07.2001 № 2001/55/ЄС. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293> (дата звернення: 24.10.2025).
4. Каменчук Т. Європейська міграційна криза» як виклик єдності Європейського союзу. Політичне життя. (квітень 2022). 2022. С. 36–42. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.1.4> (дата звернення: 24.10.2025).
5. Конвенція про статус біженців. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 24.10.2025).
6. «Про допомогу громадянам України у зв'язку із збройним конфліктом на території цієї держави» : Закон від 12.03.2022. URL: <https://www.gov.pl/attachment/5382abcf-f7c7-4b3f-9a4c-9a92ec99459a> (дата звернення: 24.10.2025).
7. Тупісь В. Міграційна криза в ЄС: причини та шляхи врегулювання (2015–2025 рр.) : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю “6.291.00.01 – Міжнародні відносини”. Львів, 2024. 74 с. URL: <https://ena.lpnu.ua/bitstreams/ba428772-7460-4dfe-bb65-e59e5985bf6a/download> (дата звернення: 24.10.2025).
8. Фаустманн А. ЄС планує продовжити статус захисту для українців до 2027 року. *migrando.de*. URL: <https://migrando.de/uk/news/allgemein/euplant-verlaengerung-des-schutzstatus-fuer-ukrainer-bis-2027/#:~:text=Що%20буде%20з%20українськими%20біженцями,%20Возз'єднання%20сім'ї> (дата звернення: 24.10.2025).
9. National Audit Office. *The Syrian Vulnerable Persons Resettlement programme*. 2016. 51 p. URL: <https://www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2016/09/The-Syrian-Vulnerable-Persons-Resettlement-programme.pdf> (дата звернення: 24.10.2025).
10. The Common European Asylum System – CEAS. BAMF – Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. URL: <https://www.bamf.de/EN/Themen/AsylFluechtlingsschutz/EuropaeischerKontext/GEAS/geas-node.html> (дата звернення: 24.10.2025).
11. Zweite Verordnung zur Änderung der Ukraine-Aufenthaltserlaubnis-Fortgeltungsverordnung (2. UkraineAufenthDnd-FGV) : Verordnung of 10.10.2025 no. Bundesrat Drucksache 574/25. URL: https://www.bundesrat.de/SharedDocs/drucksachen/2025/0501-0600/574-25.pdf?__blob=publicationFile&v=1 (дата звернення: 24.10.2025).
12. Виїзд з України: Ваші права в ЄС. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/information-people-fleeing-war-ukraine/fleeing-ukraine-your-rights-eu_uk (дата звернення: 24.10.2025).
13. Б. Гончар. «Відкритих дверей» доктрина («Доктрина Хейя») // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). К. : Парламентське видавництво, 2011. С. 104. ISBN 978-966-611-818-2.
14. Зміни до Спеціального закону. UNHCR Польща. URL: <https://help.unhcr.org/poland/uk/2025/09/24/zmini-do-specialnogo-zakonu/> (дата звернення: 24.10.2025).

